

Володимир Литвинов, Руслана Множинська

ПОЕМА “ДНІПРОВІ МУЗИ”, ЯК ПАМ’ЯТКА ПЕРІОДУ РЕНЕСАНСУ В УКРАЇНІ

DOI: 10.5281/zenodo.6350335

1. Про поета і його поему

Іван (Ян) Домбровський (кінець XVI – початок XVII ст.) – католик-домініканець, автор історичної поеми “Дніпрові музи” / “Дніпрові камени” (латинською мовою: JAN DĄBROWSKI, *Camoenae Borysthenides: Seu, Felicis ad Episcopalem sedem Chiovenssem ingressus, Illustrissimi et Reverendissimi Domini Boguslai Radoszowski Boxa, a Siemicowice, Gratulatio. Sine l. et a.*), яка видана була, вочевидь, у Фастові 1618 або 1619 року. Цей твір вперше українською мовою гекзаметром переклав Володимир Литвинов¹.

Поема “Дніпрові музи” присвячена католикові – Богданові Радошовському, який їде до Києва, щоб зайняти єпископську катедру. Автор нагадує, що той належить до старовинного польського *гербу династії П’ястів*, але в його жилах є також “українська кров”. Розповідає історію краю, напучує, як завоювати симпатію тамтешнього люду, пропонує програму дії: відновити, відбудувати спустошений Київ, який був колись столицею велетенської держави. Особливою якоїсь симпатії до латинства, як можна було б чекати, у поемі немає, натомість читаємо напучення єпископу-католику, в якому відчувається велика повага до православного люду². За Домбровським, Радошовський був угорського роду, але пов’язаний з русинами через матір. До цього гербу входили, до речі, й Orzechowski, Radoszewski Boxa, Radoszowski, Rej / Rey, Siemikowski, Bartosiewicz, Bartoszewicz. Під час єпископату Радошовського з’явилися 1620 року в Києві також і єзуїти³.

Далі ми ще будемо говорити про зміст “Дніпрових каменів” у контексті інших, близьких хронологічно творів, а зараз схарактеризуємо цю поему

¹ І. ДОМБРОВСЬКИЙ, ‘Дніпрові камени’ [в:] *Українська поезія XVII століття. Антологія* (К. 1988) 93–119.

² В. ШЕВЧУК, *Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть. У двох книгах*, Книга перша: *Ренесанс. Раннє бароко* (К., Либідь 2004) 202.

³ Див.: *Polski słownik biograficzny*, т. 29 (Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1986) 747–748.

бодай коротко. Отож, хронологічний виклад історичних подій в Україні ведеться у “Дніпрових музах” від 430 року, де у 900 віршованих рядках не тільки подано багато свідчень про видатні діяння давніх українців, але й робиться закид сучасникам, що ті “забули прадідів славних” і їхні видатні подвиги. Але, на думку автора, є все ж таки надія на відновлення прадавньої слави, бо люди у Києві досі пам’ятають давню велич цього міста, яке стоїть на руїнах славнозвісної Трої. Зазначимо, що це була поширена думка як на той час, так і значно пізніше. Така тяглість історії від знаменитих і відомих всьому світові троянських предків (хай навіть і придумана) цілком вкладалась у контекст ренесансного мислення. Весь твір присвячений прославленню колишньої величі України-Руси, де виразно проступає гордість за історичне минуле народу. Автор прагне переконати нащадків, що вони “із плоти геройської русів”, звитяга і мужність яких відома. Домбровський вдається навіть до прийому, коли сама муза історії Клію вітає вступ до Києва новонаставленого єпископа-католика Б. Радосшовського і розповідає йому історію краю, до якого він їде. Поема є однією з найвизначніших пам’яток, присвячених осмисленню української історії, в якій явно проступають гуманістичні риси. Написана, очевидно, з метою патріотичного і морального виховання українського читача, аби нагадати йому про славні, але забуті сторінки історії його вітчизни. Ймовірно, автор також ставив собі за мету відкрити Україну для Західної Європи, заявити про свій народ, ідентифікуючи його з відомою там Київською Руссю.

“Дніпрові музи” І. Домбровського, виразно свідчать, що римо-католицька Русь у той час не тільки не втратила свого *українського патріотизму*, а ще й старанно його плекала. Треба сказати також, що в Києві в перші десятиліття XVII ст. прагнули утвердитися й уніати. Сюди приїхав відпоручник київського уніатського митрополита, а ще й римо-католики, але не поляки, а таки “русь закону римського”, пам’яткою яких і стала поема І. Домбровського. Вже сама назва твору засвідчує про намір проголосити тут Київський Парнас, – це автор і чинить, наголошуючи, що в Києві зібралися різні музи, які хочуть оглядати



Обкладинка поеми Яна Домбровського “Дніпрові камені”.

“Славні долини Сарматії і краєвиди зелені.—
Там, де верхівка Парнасу й забуте джерело Кірійське,—
Линуть до цих, не чужих їм країв і тебе величають,
Щастя бажують також і заслуги підносять до неба.
Ось Ерато й Полігімнія, з жестом приємним Евтерпа,
І Калліона із Терпсіхорою, й Талія знатна,
І Мельпомена жахна, й Уранія, що знає майбутнє.
Кліо ж пісні під гру на кітарі співає врочисто,
І лиш одна, як берусь віршувати, вуста відкриває...”⁴.

Відтак, поет кличе піерійських муз із Греції, а деяких вже має біля себе, які хочуть оглядати “славні долини Сарматії”. Вони покинули й “забуте джерело Кірійське” (у Греції) і приходять у ці Київські краї, які їм не чужі. Далі перелічує, які саме музи йдуть до Києва⁵.

Польський бібліограф Естрайхер приписує Іванові Домбровському ще три твори, які напевно йому не належать. Ось вони: 1) *Parentalia... Georgio Radoszowski Voxa de Siemicowice succamer, terrae Velun. et Ostrzeszow* 1618. В. w. m. (Паренталії / упоминки Георгієві Радошовському із роду Семиковичів підкоморію Велюнського Краю і Остжешува. 1618, s. 1.); 2) *Prodromi philosophici in Academia Posnaniensi instituti ... defendente Joanne Dąbrowski Philosophiae Auditore... exhibiti*, Anno Domini 1637. Posnaniae. Оbejmuje: Proaemiales positiones logicae. I–XVIII (Філософські вступні частини складені в Познанській академії... Коли виконував роль аудитора Іван Домбровський... викладені Року Господнього 1637. В Познані. Містить: Проєміальні логічні тези I–XVIII); 3) *Hastiludium philosophicum...* (Філософський турнір...). На звороті титулу приписано: “Ян Домбровський, студент філософії і права...”⁶.

2. Історичний екскурс в історію України до з’яви поеми

Від часів Київської Русі до появи “Дніпрових камен”, Україна пройшла вельми складний шлях у своїй історії. Цей етап, особливо до XVI ст., званий українським пізнім Середньовіччям, був, на думку Івана Франка, “абсолютна люка в духовому житті, 300-літній занепад усякої духової праці, всякої літературної творчості”⁷. Подібну вбивчу характеристику знаходимо також у М. Грушевського, який добачував, що “з погляду книжної продукції Укра-

⁴ І. Домбровський, *Op. cit.*, с. 115.

⁵ В. Шевчук, ‘Суспільно-політична думка в Україні в XVI – першій половині XVII століття’ [в:] *Тисяча років суспільно-політичної думки України (Антологія): В 9 томах (14 книгах)*, т. II, ч. 1 (К., Дніпро 2002) 104.

⁶ К. ESTREICHER. *Bibliografia polska*, ч. I, т. 4 (Kraków 1897) <<https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/?offset=17074&limit=30&sort=id&order=1>> Access: 1 Novwmbner, 2021.

⁷ І. ФРАНКО, ‘Історія української літератури. Часть перша: Від початків українського письменства до Івана Котляревського’ [в:] І. ФРАНКО, *Зібрання творів: У 50 т.* (К. 1983), т. 40, с. 216.

їни ці півтретини століття XIV, XV і перша половина XVI віків все ще стеляться перед очима дослідника такою порожньою, безплідною пустинею... Це був період упадку не тільки політичних, але й суспільних сил українського народу”⁸.

Проте, погляд М. Грушевського на духовне життя цієї “темної” доби вільний від Франкового похмурого присуду. Історик підкреслював, що “при всій бідності своїй в сфері продукції, цей період, очевидно, був повний внутрішнього змісту. Він підготовлював небувалу доти напружену громадську, ідейну активність першого відродження... Ці віки були такі смутними, але не безплідними днями нашого життя!”⁹ Це була перерва “сонної тиші”, коли нововведення акумулюються малопомітно.

Низку наведених висловів найвидатніших істориків давньої української літератури, що свідчать, насамперед, про надзвичайну складність порушеної теми, хотілося б завершити оптимістичними словами М. Возняка, який мав надію, що “будучі пильні дослідники певно не пошкодують вложеної... праці на вивчення української літератури пізнього Середньовіччя”¹⁰. Нині ці слова можна вважати пророчими, бо ретельне вивчення відомих пам’яток та виявлення нових (особливо латиномовних) дають підстави говорити, що нема резону ставитись до цієї епохи з виразною зневагою, називаючи XIII–XV ст. “майже паузою в літературному розвитку”, “пропащим часом у житті нашого народу”¹¹.

Суспільно-політичне становище на українських землях (як у межах Литви, так і Польщі) у I-й половині XVI ст. мало чим відрізнялося від попередніх XIV–XV ст., хіба що побільшало татарських нападів, а відпорні акції козаків все частіше стали завершуватися на ворожій території. Натомість, друга половина XVI ст. відзначена кількома доленосними подіями, найважливішими серед яких були: укладення Люблінської унії 1569 року, відкриття Острозького науково-освітнього центру бл. 1576 року та прийняття Берестейської унії 1596 року. Ці та інші події прискорили ритм суспільного життя в Україні і значно посприяли зростанню національної самосвідомості українців.

Після розподілу українських земель поміж сусідами церковні взаємини стають, за словами М. Грушевського, тим осередком, в якому зосереджуються політичні, національні, і навіть суспільні змагання “українсько-руської народ-

⁸ М. Грушевський, *Історія української літератури: В 6 т., 9 кн.* (К. 1995) т. 5, кн. 1, с. 5; *Історія української культури у п’яти томах. Українська культура XIII – першої половини XVII століть* (К. 2001), т. 2, с. 360.

⁹ М. Грушевський, *Історія української літератури...*, т. 5, кн. 1, с. 5.

¹⁰ М. Возняк, *Історія української літератури: У 2 кн.* (Л. 1992), кн. 1, с. 175.

¹¹ Д. Чижевський, *Історія української літератури. Від початків до доби реалізму* (Т. 1994) 212.

ності... в основі речі зовсім далекі від чисто церковних інтересів. Церква – символ історичної пам’яті народу; церква – індикатор пробудженої національної свідомості; церква – ідейний лідер опозиції...”¹².

Такі завдання послідовно буде висувати українська спільнота перед церквою не тільки впродовж XV–XVI ст., але й пізніше. Основною проблемою українського суспільного життя в цей час була проблема *церковної унії*, власне прилучення православної церкви України й Білорусі до церкви католицької. З приводу унії велися гарячі дискусії. Дискутували представники різних течій, водночас шукаючи варіантів релігійного компромісу. Унія, до того ж, отримала активного прихильника в особі короля Речі Посполитої Сигізмунда III. Проте, вона не могла стати реальністю, якби не знайшла підтримки в середовищі українських православних ієрархів і світських можновладців. Зокрема, важливу роль у релігійному житті України відігравав князь Костянтин-Василь Острозький. Не заперечуючи в принципі проти об’єднання католицької і православної церков, він виступав за те, щоб справа унії розглядалася на церковному соборі, а не вирішувалася тільки вищим духовенством. У 1596 році під час Берестейського церковного собору він очолив опозицію і виступив проти укладення цієї унії.

Кінець XV–XVI ст. позначає межу, що знаменує початок нової доби в історії культури України. Тип візантійсько-слов’янської християнської філософії, який визначав зміст духовного життя України попереднього періоду, вичерпав себе. З’являється величезна кількість різножанрової літератури не тільки українською мовою, але й латинською та польською. Загалом у XVI столітті створюється ціле явище української латиномовної поезії. Авторами цих творів були українські ренесансні гуманісти переважно католицького віросповідання, які залишили нам високопатріотичні твори різного жанру. Досить згадати при цьому хоча б Станіслава Оріховського, Симона Пекаліда, Севастьяна Кленовича та Івана Домбровського. Всі ці твори українських мислителів сприяли вихованню ідеалів громадянського служіння, створювали передумови для формування національної самосвідомості. Поступово витворювалась національна історична традиція, докорінно відмінна від середньовічних “всесвітніх хронік”. Що ж стосується інших конфесій, то в них патріотизм виступав під конфесіональною личиною. Для православних, наприклад, православна церква і батьківщина (Русь, Україна) виступають переважно як синоніми; національна самодостатність зводилась до проблеми утримання східної віри. В уніатів простежується своя специфічна національна свідомість, вияви якої бачимо в провідних ідеологічних репрезентантів цієї течії. Так, наприклад, один із головних ініціаторів унії Іпатій Потій національного самоусвідомлення виявляє якнайменше, – “його

¹² Н. Яковенко, *Нариси історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст.* (К. 1997) 82.

більше цікавить подолання догматичних різниць між західниками і східниками”¹³. Почуваючи заперечне ставлення з боку української громадськості, яка трактувала уніатів як перекинчиків, відщепенців, вони змушені були повсякчас відстоювати свою “руськість”, доводити, що не спольщилися, не златинщилися, а є “руськими” нарівні з православними. І це не було лицемірством.

Рівень національної самосвідомості в українських мислителів у різні часи коливався, але не часто опускався до нуля. Україна для них була “нашою”, “своєю” землею. Це засвідчують, зокрема, Павло Кросненський, для якого назва народу “Русь” є “словом солодким”; С. Кленович, у “Роксоланії” якого ще відвертіше проявляється українська самоідентифікація, коли він заявляє: “як же нам українське своє пристало руно цінувати”¹⁴. На чіткому протиставленні “ми” – “вони” побудована і вся поема Домбровського “Дніпрові музи”, де “ми” – це руси-українці, “народ, який зберіг дідівський Київський престол аж понині”; “своїми” є також і князі Острозькі та Заславські, і нащадки Данила Галицького. А “вони”, тобто чужинці, – поляки, литовці, татари, мосхи, з якими точаться перманентні війни з перемінним успіхом. Попри всі історичні катаклізми важливу роль у політичному, економічному, культурному та релігійному житті українських земель зберігав Київ. Він бачиться як давня державна столиця, отож українці прагнуть повернути цьому місту його давній статус. Україна розглядається як спадкоємиця Київської держави, відтак ідеалом постає князівська форма правління, яку потрібно повернути й відновити. Головна ж мрія українців у цей період – “урівнення прав Русі до рівня прав Великого князівства Литовського в межах Речі Посполитої. На цій основі постає ідея князівської України і України як удільного князівства в системі Польщі, яке мало б чисто номінальне їй підпорядкування”¹⁵.

Найпершим серед видатних особистостей України в XVI ст. виявив високу національну самосвідомість у зверненнях до читачів та кореспондентів С. Оріховський, який з любов’ю розповідає їм про свою вітчизну Русь – ще донедавна “сувору і неосвічену, а тепер лагідну, спокійну і врожайну, яка виявляє великий потяг до латинської і грецької культури”¹⁶. Він постійно виставляв своє українське (“руське”) походження, наголошував на тому, що його предки по лінії матері були українцями, що живе він на Русі, в “руському” місті Перемишлі та що Русь, а не якась інша земля, є для нього вітчизною.

Свідченням етнічної національної самосвідомості Оріховського можуть бути й численні його публічні заяви про своє українське походження; і те,

¹³ В. Шевчук, ‘Суспільно-політична думка в Україні...’, с. 12.

¹⁴ С. Ф. Кльонович, *Роксоланія* (К. 1987) 46.

¹⁵ В. Шевчук, ‘Суспільно-політична думка в Україні...’, с. 49.

¹⁶ *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislavi Orzechowski 1543–1566* (Cracoviae 1891), vol. I, p. 281.

що свої твори, розраховані на широку аудиторію, підписував “Оріховський-Рутенець”, тобто називав себе українцем. Національна гордість говорила в ньому, коли писав: “я рутенець і радію з цього, і охоче про це заявляю, пам’ятаючи про свій рід і рутенську кров, про місце, де народився і виріс”; або коли звертався до папи римського Юлія: “Подумай, Юлію, і добре поміркуй, з ким тобі доведеться мати справу – не з італійцем, а з рутенцем”¹⁷. Як до, так і в часи Оріховського, і після, вихідці з України, які виїздили до закордонних навчальних закладів, записувалися там часто поляками або народу українського польської держави (*gente Roxolani, natione vero Poloni*). Ось як пояснює причини цього сам мислитель у листі до італійського гуманіста П. Рамузю: “...щороку посилаємо до вас, у Падую, багато юнаків. Серед них є і мої земляки та родичі: С. Ваповський і С. Дрогойовський, які подають великі надії. Дуже хочу, щоб ти з ними познайомився, аби завдяки їм зміг міркувати про талант нашого народу: вони нині у Падуї вважаються поляками, оскільки Україна є провінцією, що входить до складу Польщі”¹⁸. Коментарі, як кажуть, зайві. Оріховський прагнув пояснити своїм європейським читачам походження назви “Україна” (*Russia, Roxolania, Ruthenia, Sarmatia, Scythia*), розповідає її історію та визначає географічні кордони: “я також сармат, тому що Україна, яка є моєю батьківщиною, лежить у європейській частині Сарматії...”¹⁹. Етнічна самосвідомість озивалась у Оріховського і тоді, коли він говорив про козаків та про загибель козацького ватажка Дмитра Вишневецького: “Минулої осені Д. Вишневецький з головними козаками з Волині у волохах загинув; його в Константинополі цар Сулейман дав постріляти, як св. Севастяна, підвісивши на гаку”²⁰.

На тлі цих загальних розмислів про державу С. Оріховський розбудовує свого проєкта відродження України в межах Речі Посполитої як її рівнорядної складової із Кораною Польською. Таким чином, завдання короля, живучи в Русі, захистити її від нападів численних ворогів і розбудувати, як ново-придбаний дім.

Цікавий матеріал для пізнання національної самосвідомості зокрема подає поема С. Пекаліда “Острозька війна” від 1600 р. Україна тут мислиться як князівство, на чолі якого стоїть рід Острозьких, у яких “царська кров плине”²¹.

¹⁷ Станіслав Оріховський, *Твори*, перекл. з лат. та старополь. мов Володимира Литвинова (К. Дніпро 2004) 188.

¹⁸ *Ibid.*, с. 588.

¹⁹ *Ibid.*, с. 168.

²⁰ В. Литвинов, *Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття* (К., Видавництво Соломії Павличко “Основи” 2000) 336–337.

²¹ Пекалід, ‘Острозька війна’ [в:] *Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т.* (К. 1995), т. 2, с. 41.

На кінець XVI ст. Україна втратила майже увесь князівський провід, який донедавна був підмурівком української спільноти. Українські мислителі сприймають це як катастрофу. Зокрема, М. Смотрицький у “Треносі” (1610 р.) вустами матері-церкви-вітчизни оплакує зраду і відступництво своїх синів, перелічує втрати українського народу: “Де тепер неоціненний той камінець, той карбункул, що саяв, наче світильник якийсь між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила – дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитної віри своєї над усіма іншими світлив? Де й інші дорогі й однаково неоціненні тієї ж корони камінці – значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти – князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інших без ліку, що їх поодинці вчисляти було б справою довгою? Де при тих і інші неоціненні мої клейноди? Родовиті, – мовлю, – славні, відважні, дужі й давні, по всім світі в добрій славі, потужності і мужності знаного народу російського доми – Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зіновичі, Паці, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Бокії, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Калиновські, Кирдеї, Загоровські, Мелешки, Боговитини, Павловичі, Сосновські, Скумини, Потії та інші?”²². Це їх, певно, мав на увазі Х. Євлевич, коли писав у своєму “Лабіринті”: “Давно з доріг ви збились, втоптаних дідами, / Стали вже до вітчизни мало не задами”²³.

Національна згуртованість міркується Смотрицьким як єдність на основі “крові”, спільності походження: “Якщо існує правдива Русь, яка має бути..., бо ж не вироджується з своєї крові той, хто віру міняє. Хто з руського народу римську віру приймає, не стає ж одразу іспанцем чи італійцем, а залишається русином шляхетним по-старому. Не віра, отже, русина русином, поляка поляком, литвина литвином робить, а уродження і кров руська, польська, литовська”²⁴. Фактично мислитель першим у історії української суспільної думки виклав етнічне розуміння нації.

Особливо виразною пам’яткою національного самоусвідомлення є поема Себастьяна Кленовича “Роксоланія” від 1584 року, адже цілим твором автор подає образ українського народу як окремого етносу. Любов’ю до України й українського народу перейнята вся поема. Власне, це гімн його і нашій землі. Для Кленовича Україна – фактично всі землі, де живуть українці. Тому він оспівує і такі (нині польські) міста, як Холм, Перемишль, Белз, Красностав

²² МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ, ‘Тренос, тобто плач’ [в:] *Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т.* (К. 1995), т. 2, с. 313.

²³ ХОМА ЄВЛЕВИЧ, ‘Лабіринт, або заплутана дорога де гарна мудрість з повинності своєї’ [в:] *Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т.* (К. 1995), т. 2, с. 313, 258.

²⁴ М. СМОТРИЦЬКИЙ, *Verificatio niewinności* (Wilno 1621) 60.

тощо. Роксоланією Себастьян Кленович називає землі Галицької і Київської Русі, він перший із поетів оспівує їх із пристрасною сина. Досі поети сповняли цей обов’язок вказівкою на національну приналежність: “із Русі”, “Русин”, “роксолан”; у “Роксоланії” С. Кленовича опоетизовується Русь-Україна як рідна поетові “наша багата земля”, “наша країна”, її ліси і випаси, міста, люди, їхній мистецький хист, звичаї, побут і заняття, віра і вірування. Все це, на думку Кленовича, гідне уваги богів і муз, бути провідником яких по рідній землі він береться. Більше того, він закликає муз осісти в містах його Роксоланії. Гідним божественних покровительок і самого Аполлона є Львів, але “першим серед руських міст” Київ, “колишня княжа велика столиця”²⁵. Про Київ автор пише з особливою симпатією, зазначаючи, що для українців він важить так само, як Рим для усіх християн. Київ у нього славний, колись “могутня столиця князів давньоукраїнських”, а тепер там безліч зруйнованих пам’яток старовини, які поросли бур’яном: “Дехто гадає, що тут слід шукати фрігійську Трою”²⁶.

3. Зміст поеми

Стосовно І. Домбровського “Дніпрові музи”, хочемо наголосити, що вона присвячена сходженню на Київську катедру католицького єпископа Богдана Бокші Радошовського. Та й сам автор, напевно, католик. Але хіба не про високу національну самосвідомість свідчать його симпатії до чужих за віросповіданням, але рідних по крові православних. Національне для нього вище конфесійного. Він навіть ніби радіє з того приводу, що український народ, козаки, не підкоряються його “героєві” – зайді католику:

*“Хто здолає мужів сильних, які тобі
Не коряться іще. Давньому звичаю
Предків вірні вони”²⁷.*

Мешкаючи в польській державі, автор при кожній нагоді підкреслює українське походження свого адресата. З волі автора про це не забуває сказати і сама муза історії Кліо:

*“Ще про матір скажу: рід свій веде вона
Давнішній, завдяки родичам визнаним;
Бо мужів багатьох, родом з Русі
В домі бачиш цім знатному”²⁸.*

²⁵ В. Яременко, ‘Панорама української літератури від початків до кінця XVIII століття. (Вступ)’ [в:] *Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття): В 4 кн.* (К. 2006), кн. 1, с. 22.

²⁶ В. Литвинов, *Op. cit.*, с. 370.

²⁷ І. Домбровський, *Op. cit.*, с. 220.

²⁸ *Ibid.*, с. 220.

Національна самосвідомість особливо чітко виявляється, коли автор звертається до історичного минулого українців, яких “Ні Рим, на мужів багач, Не долав у бою, і Турція навіть”. Колись українці, каже Домбровський, мали величезну державу, кордоном якої були Істр, Понт Евксинський, Колхіда, Гіркінське море, Ріфейські гори, а на заході – річка Віслок. Сьогодні, на жаль, все не так, всюди запустіння і руїни. Але він вірить у світле майбутнє свого народу, який не забув своєї славної історії: “І донині фрігійської давньої Трої марить ще снами, – що так на життя теперішнє не схоже”. Постійне наголошування на прадавності українського народу, від якого походить козацький народ, підсилюється у Домбровського посиланнями на достовірні історичні відомості, а не лише на традиції і звичаї, як це робилось раніше. Сучасний йому Київ для Домбровського пов’язаний неперервним ланцюжком історії з часами легендарних Кия, Щека, Хорива, князя Острозького та його синів Олександра і Януша. Про останнього, який передчасно помер, автор говорить із особливою гіркотою: “згасла надія, що сторожем буде звичаїв давнього роду, народу, який велетенську мав... колись-то державу”. Таким чином, провідна думка “Дніпрових камен” Домбровського – відродження української держави, прямої спадкоємниці Київської Русі. При цьому мосхи у нього є “плем’ям північним”, яке Русь тримала у покорі. Їх автор не вважає історичним спадкоємцем Русі, бо воно є чужим²⁹. Для І. Домбровського Україна-Русь – усі землі, що входили до складу Київської Русі: на південь – “до течії повноводного Істру”:

*“До узбережжя північного Понту Евксинського й потім
Далі – до урвищ колхідських, по хвилі Гіркінського моря.
З півночі – гори Ріфейські, мов щит, їхній край прикривають”*³⁰.

В іншому місці цей же автор обмежує Україну-Русь із заходу рікою Сяном, а на сході – Доном. Новгородська земля для Домбровського є також Руссю, натомість мосхи – то чужі племена, ворожі³¹.

Сповнена патріотичного пафосу, громадянськості, історична поема Домбровського сприяла розвитку патріотичних почуттів у суспільстві, формувала національну свідомість та історичну традицію, що мало велике прогресивне значення. Адже зацікавлення історичним минулим свого народу у той час стало загальною тенденцією в розвитку духовної культури України. Всупереч гегемоністським претензіям польської шляхти Іван Домбровський розвиває ідею рівності народів, а вивищення одних і пониження других пояснює не “кознями Божими”, як це робили середньовічні хроністи, а причинами земними, залежними від волі людей. Автор “Дніпрових камен” виявляє ро-

²⁹ В. Литвинов, *Op. cit.*, с. 337–338.

³⁰ І. Домбровський, *Op. cit.*, с. 202.

³¹ В. Литвинов, *Op. cit.*, с. 356.

зуміння національної цілісності України-Русі, яка протиставляється сусіднім народам – туркам, татарам, московитам і навіть полякам. “Дніпрові музи” можна розглядати і як спробу створити власну українську історичну концепцію, як намагання сформувати український національний міт – міт “могутньої Русі”, яка повинна відродитися. Значне місце в “Дніпрових каменах” відводиться викладу історії України-Русі. Автор використовує староруські літописи. Для нього це – “літописи наші”. І. Домбровський, власне, викладає історію української державності. До того ж це історія без комплексу неповноцінності. Домбровський виходив із тодішніх стереотипів, відповідно до яких, князі є суверенними правителями, які мають свої “держави”, хоча й визнають над собою короля. Тому для нього безперервність української державної традиції зводилась до безперервності князівської лінії, починаючи з часів Київської Русі й кінчаючи днем нинішнім. Автор свідомо веде родовід від Кия й закінчує Острозькими та Заславськими, описує подвиги руських князів, їхню доблесть, уміння захищати рідну землю від татар, турків, мосхів / московитів і поляків.

Маємо тут і особливе вивищення Києва, при чому відзначається, що це історична столиця і “народ [українці] зберіг цей престол аж понині”, відтак “його диким не можна вважати, хоч дехто з чужинців і паплюжить цей люд”. Більше того, подається вказівка, що місто це “в чужоземнім ярмі захиріло”, а ярмо тоді могло бути тільки польське³². Славить автор і козаків, тобто тих, що “в гирлі Дніпра недругів зборюють”. Україна для автора – “край квітучий”, але він живе в постійній загрозі від татар; Київ же як місто “в чужоземнім ярмі захиріло”. Отож єдині оборонці цієї землі – козаки, “лицарі славні”³³.

Розуміючи історію в душі ренесансного гуманізму як наслідок діянь видатних особистостей, Домбровський славить подвиги та ставить за взірець для наслідування багатьох сучасних йому “рушіїв” вітчизняної історії. Бажаючи витворити свій історико-культурний ідеал, він підносить своєму читачеві переконливі та яскраві “уроки” передусім своєї історії, оповідає про героїв та державних діячів, що заслужили вічну славу і вдячну пам’ять нащадків, та водночас показує сучасних йому володарів і меценатів гідними спадкоємцями предків. Як у справжнього гуманіста, твір Домбровського не просто поема на історичну тему, а й історичне дослідження, супроводжуване докладними примітками, коментарями і посиланнями на достеменні джерела; чужі думки в тексті виокремлюються. Це збільшує наукову вартість самої поеми і переконливість наведених у ній фактів та повідомлень. Засуджуючи коротку історичну пам’ять своїх сучасників, Домбровський прагне повернути державну гідність українському народу, нагадуючи йому про славні часи правління в Україні-Русі київських князів аж до К. Острозького включно.

³² В. Шевчук, ‘Суспільно-політична думка в Україні...’, с. 46.

³³ І. Домбровський, *Op. cit.*, с. 204.

Ті чи ті історичні події минулого, за автором, пов'язані не трансцендентними, а реальними чинниками; відбувається послаблення всевладності провіденціалізму і посилення мотивів свободи вибору. Людина розглядається як активний суб'єкт історії, здатна до свідомого соціально-морального вибору. З'являється яскраво виражене авторське волевиявлення, бажання висловити своє ставлення до зображуваних подій, відверте заявлення про себе, про свій труд, заслуги перед суспільством. Іван Домбровський був прихильником спадкової монархії. Ідеал правителя – філософ на троні, який дбає про спільне благо. Він декларував ідею справедливості, прославляв такі чесноти, як доброчесність, відвага, доблесть, освіченість. Люди у Домбровського кують свою долю завдяки власній активності. Він високо цінував людський розум, вірив у його силу і можливості; визнавав пізнаваність навколишнього світу.

Коли йдеться про становлення ідеї спільного блага народів Західної Європи, ми схильні сприймати той процес як еволюційний шлях розвитку від нижчих форм до вищих. В Україні подібна послідовність не така виразна і чітка. Тут простежуються неодноразові злети і падіння; за дивовижним виявом пасіонарності наступав період національної пасивності й зневіри з усіма негативними наслідками. Але, незважаючи на відсутність в українського народу в певні проміжки часу “пасіонарності”, тобто органічної здатності до наднапруження задля високої мети, ідея національної держави ніколи не зникала навіть у найтяжчі часи чужоземного поневолення. Поема “Дніпрові музи” засвідчує, що воля українського народу бути політичним суб'єктом³⁴ була постійно. За більш-менш сприятливих обставин ця воля давала дивовижний спалах національної самосвідомості, що згодом переріс у суцільний вогонь, з якого ніби той птах фенікс постала нова українська держава Богдана Хмельницького. Свою частку у пробудження національної самосвідомості українського народу вніс також Іван Домбровський.

Сьогодні ситуація з дослідженням української культури розглядуваного періоду кардинально змінюється внаслідок відмови від народницьких, великодержавницьких та комуністичних ідеологем, коли до української культури зараховувалися лише пам'ятки, написані українською мовою, лише православними авторами і лише тими, які жили на територіях, окреслених окупантами. Відтак, до українських авторів ми зараховуємо нині: 1) тих, які самовизначилися, щонайменше на рівні “ми – вони” (russus, ruthenus, roxolanus – polonus, moscovitus тощо); 2) які жили на етнічних українських теренах (“від Сяну до Дону”), – передусім, йдеться про “Руське воєводство” в Польщі; 3) всіх українців будь-якої конфесії, таким чином відходимо від конфесійного патріотизму; 4) всіх українців, незалежно від того, якою мовою вони писали.

³⁴ І. Лисяк-Рудницький, *Історичні есе. В 2 тт.*, (К. 1994), т. 1, с. 13.